

ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено методи регулювання формування й розвитку аграрного сектора економіки. Виділено об'єктивні передумови формування державою механізму регулювання ринкової економіки, системи державного регулювання аграрного сектора.

In the article the methods of regulating the formation and development of the agricultural sector. Highlighted the objective prerequisites for the formation mechanism of state regulation of market economy, state regulation of agriculture.

Ключові слова: аграрний сектор, агропромисловий комплекс, державне регулювання, ринкова економіка, ринкові важелі.

ВСТУП

Проблему державного регулювання розвитку аграрного сектора без перебільшення можна віднести до пріоритетних в економічній діяльності держави. Нестабільний стан аграрного сектора вимагає переосмислення ролі держави у цій сфері та пошуку шляхів виходу із ситуації, що склалася. Актуальними є питання впливу цінової політики держави на продовольчий ринок, які виявились досить складними і суперечливими. Потрібна розробка нового механізму державного регулювання сільського господарства, що надав би можливість успішно вирішувати поставлені перед ним завдання забезпечення стабільного розвитку аграрного сектора економіки.

Враховуючи, що аграрний сектор є одним з основних галузей народногосподарського комплексу, впровадження його раціональної підтримки є одним із основних завдань держави. Основні положення сучасних теорій державного регулювання та необхідності їх здійснення в аграрному секторі викладені в працях відомих вітчизняних та закордонних вчених, таких як Г. Андрусенко, С. Брагинський, В. Гриньова, З. Залога, М. Корецький, М. Крупка, О. Могильний, І. Михасюк, А. Мельник, М. Новикова, П. Саблук та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Сучасний стан аграрного сектора характеризується слабкістю, незахищеністю та неспроможністю самостійно функціонувати у вирії ринкових конкурентних умов. Затяжний процес кризи, який супроводжував аграрний сектор протягом усього періоду становлення ринкової економіки, не зник і не переродився в поступове відновлення комплексу. Він продовжується, проявляючись у тій чи іншій галузі. Про це свідчать такі факти, як спад виробництва, високий ступінь зношення основних виробничих фондів, зниження рентабельності сільськогосподарського виробництва, зубожіння сільського населення. Як відомо, сільське господарство найбільш незахищене від негативних наслідків різного роду чинників нестабільності, що потребує виваженого

обґрунтування подальших перспектив формування механізму державного регулювання аграрного сектора економіки. Звісно, виправити ситуацію неможливо без значних капіталовкладень та створення стимулів для прийняття високого ступеня ризику й реалізації продуктивного інвестування, особливо активної ролі з боку держави. Саме їй належить захистити вітчизняного виробника від цінового диктату монополій, технологічної відсталості галузей. Ефективне державне регулювання галузі необхідне для подолання кризових явищ і забезпечення подальшого інтенсивного розвитку аграрного сектора економіки.

Важливість і необхідність удосконалення механізму державного регулювання аграрного сектора зумовлює актуальність теми дослідження, логіку його побудови та зміст.

РЕЗУЛЬТАТИ

Агропромисловий комплекс (АПК) має особливе значення в економіці країни. Він відноситься до числа основних народногосподарських комплексів, який визначає умови підтримки життєдіяльності суспільства. Значення його не тільки в забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, але і в тому, що він істотно впливає на зайнятість населення й ефективність усього національного виробництва.

АПК — найбільший з основних (базових) комплексів у економіці країни. Близько 30% галузей народногосподарського комплексу входять у відтворювальні зв'язки з аграрним сектором. Із сільськогосподарської сировини виробляється приблизно 70% усього набору вироблених у країні предметів споживання. У роздрібно-товарообігу продовольчі товари становлять приблизно половину.

Саме аграрний сектор економіки є значною сферою матеріального виробництва, у ньому зайнято близько 17% загального числа зайнятих у народному господарстві. Близько 32% населення України проживає в сільській місцевості, в загальній земельній площі України у 2009 році сільськогосподарські землі займали —

71%. Тому подальший розвиток аграрного сектора, збільшення виробництва продукції й поліпшення її якості повинні розглядатися як найважливіше загальнодержавне й загальнонародне завдання.

Потреба в державному регулюванні економіки теоретично обґрунтована Дж. М. Кейнсом. Мета державного втручання полягає в забезпеченні прибутковості капіталу, запобіганні соціальному вибуху, який може статися внаслідок безробіття, падіння рівня життя, інфляції та інших явищ [5, с. 213—215]. На думку Дж. М. Кейнса та його прихильників, держава повинна взяти на себе відповідальність не

лише за стан виробництва, формування сукупного попиту, але й за ситуацію у сфері зайнятості, використання трудових ресурсів, регулювання доходів населення.

Корецький М.Х. зазначає, що "однією з найважливіших умов, що забезпечують ефективне функціонування аграрного сектора, є наявність механізму регулювання процесів, які відбуваються в ньому. Механізм регулювання містить у собі ринковий механізм, а також механізм державного регулювання" [6].

На наш погляд, аграрна економіка вимагає оптимального сполучення державного регулювання й ринкових важелів, постає необхідність розробки теорії й удосконалення практики державного впливу на макро й мікроекономічні процеси аграрному секторі економіки й пов'язаних з ним галузях. На рис. 1 представлені методи регулювання формування й розвитку АПК і регіональних ринків.

На нашу думку, в розвитку економіки держава покликана коректувати ті недоліки, які властиві ринковому механізму. Ринок не сприяє раціональному використанню ресурсів, які вичерпуються, захисту навколишнього середовища, не може регулювати використання ресурсів, що належать всьому людству. Ринок виконує визначальну роль у встановленні рівноваги в економіці, однак він не гарантує реалізацію соціально-економічних прав людини на гідне існування незалежно від форм і результатів економічної діяльності. Незаможні групи населення, такі як старі, багатодітні, самотні матері, інваліди потребують підтримки, що ринок не може їм забезпечити. Держава в особі уряду займається організацією благодійних фондів у допомогу нужденним, інвестує виробництво товарів для незаможних верств населення. Ринок не може забезпечити і право на працю, для тих, хто може й хоче працювати. Він не несе відповідальності за побічні ефекти діяльності підприємств (утилізація ресурсів, забруднення й т.д.). Держава покликана робити попередню експертизу проектів будівництва нових підприємств на їх екологічну безпеку; забороняти виробничу діяльність, що наносить шкоду здоров'ю людей; зобов'язувати підприємців направляти капітал на відновлення зруйнованого природного середовища. Держава вживає заходи з активної підтримки малого й середнього бізне-

Правова основа регулювання		
Адміністративні методи регулювання		
Встановлення порядку реєстрації й ліцензування підприємств	Регламентация діяльності підприємств	Стандартизація та сертифікація
Встановлення квот для зовнішньоекономічної діяльності	Державні замовлення та контракти	Адміністративні заборони й обмеження
Аграрний сектор економіки		
Економічні методи регулювання		
Фінансово-кредитне регулювання	Податкове регулювання	Інвестиційне регулювання
Регулювання цін	Бюджетне регулювання	Регулювання розвитку регіональних ринків
закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, розпорядження міністрів, відомств комітетів, рішення місцевих адміністрацій.		

Рис. 1. Методи регулювання формування й розвитку аграрного сектора економіки

су, що забороняють монополію. За допомогою тільки ринкового виробництва неможливі глибокі структурні зміни виробництва, стратегічні прориви в галузі науки й техніки, організації грошового обігу, оборони, охорони громадського порядку, енергетичної системи, рішення міжнародних і міждержавних проблем і т.д. Ці й багато інших функцій бере на себе держава, доводячи цим необхідність свого втручання в ринкову економіку.

Ми вважаємо, що зазначеними та іншими проявами недосконалості ринку зумовлені і економічні функції держави, які реалізуються через державне регулювання, яке визначаємо як систему економічних важелів і стимулів, за допомогою яких держава впливає на розвиток економіки.

У сучасній літературі виділяють три глобальні функції держави: ефективність, справедливість і стабільність [7, с. 216—218].

Ефективність. Держава покликана створити таку економічну ситуацію, яка використовувала б різні економічні інструменти і забезпечила б ефективне функціонування виробництва. Зокрема, велике значення має антимонопольна діяльність держави, активізація конкуренції, забезпечення максимально сприятливих умов для дії ринкового механізму.

Справедливість. Для ринку справедливим вважається отримання високих прибутків тими, хто досяг успіху в конкуренції на ринку товарів і послуг, капіталів і робочої сили, і наявність низьких доходів у тих, хто потерпів в цьому невдачу. Чистий ринковий розподіл зовсім не гарантує учасникам виробництва отримання хоч би прожиткового мінімуму. Тому держава бере на себе функцію перерозподілу доходів через податки, а також підтримку непрацездатних, пристарілих. Держава піклується про зайнятість населення, гарантує мінімальний рівень споживання через мінімальну зарплату.

Стабільність. Держава підтримує економічну стабільність, згладжує циклічну форму розвитку економіки.

Таким чином, навіть в системі "вільного ринку" не можна обійтися без держави. Вона бере на себе рішення тих функцій, які принципово не може здійснити сам ринок, державне регулювання доповнює, коригує рин-

ковий механізм. "Господарство, — пише з цього приводу американський економіст С.В. Брагинский, — чинить опір контролю, але визнає необхідність регулювання. Ідеї абсолютної ринкової свободи носять чисто академічний характер" [2, с. 75—82].

На нашу думку, можна виділити наступні об'єктивні передумови формування державою механізму регулювання ринкової економіки, системи державного регулювання аграрного сектора.

1. Необхідність встановлення єдиних правових основ підприємницької й іншої діяльності для всіх господарюючих суб'єктів шляхом прийняття й контролю за дотриманням відповідного законодавства як обов'язкової умови функціонування цивілізованого ринку. Сам факт, що ринок може нормально функціонувати в рамках законів, що регулюють підприємницьку діяльність, означає об'єктивну основу державного регулювання в рамках будь-якої моделі ринкової економіки (американської, німецької, японської, аргентинської й т.д.). Крім того, у ринкові відносини вступають суб'єкти бізнесу різних форм власності й господарювання, великі й дрібні виробники й покупці, імпортери й експортери, товаровиробники різних галузей, що мають специфічні особливості (тривалість виробничого циклу, швидкість обороту капіталу, сезонність виробництва й т.д.). Держава встановлює єдині "правила гри" у бізнесі для всіх господарюючих суб'єктів. В.М. Гриньова та М.М. Новикова вважають, що "підтримка держави повинна полягати не в гарантіях і привілеях для вибраних, а в створенні оптимальних правових і економічних умов для всіх господарюючих суб'єктів без яких-небудь винятків" [3].

2. Запобігання виникненню або зростанню впливу монополій, монополістичних об'єднань, контроль держави за діяльністю природних монополій на основі ефективного антимонопольного законодавства, стимулювання розвитку конкурентного середовища, конкуренції. У цій сфері економіки без державного впливу не обійтися, оскільки ринкові механізми не повною мірою виконують свої функції. У процесі нагромадження капіталу об'єктивно відбувається його концентрація, а через злиття, поглинання фірм — його централізація. Але ефективна концентрація не відтворює сама себе, цьому протидіють великі монополістичні об'єднання. Так підривається основна рушійна сила ринкового господарства — конкуренція. Держава змушена вводити антимонопольні обмеження в інтересах боротьби зі зловживаннями економічною владою. Могильний О. відзначає, що "механізм конкуренції функціонує, не настільки надійно, щоб виключити випадки неспроможності ринку..." [9]. Тому важливою функцією держави в сфері економіки є огороження ринку від впливу монополій.

3. Необхідність формування єдиного економічного, ринкового простору країни: для вільного руху товарів, капіталу, робочої сили в інтересах раціонального розміщення виробництва й досягнення високої його ефективності, розвитку різних форм кооперації, забезпечення доступності капіталу для малого й середнього бізнесу на всій території країни. Певна самостійність суб'єктів країни не повинна створювати будь-які перешкоди, обмеження для єдиного агропродовольчого ринку. Територіальний поділ праці, розміщення виробничих сил по регіонах склалися протягом тривалого часу під впливом різних, у тому числі економічних, національно-історичних, де-

мографічних, стратегічних та інших факторів. Принципи ринкового господарювання в умовах єдиного економічного простору будуть вносити корективи в міжрегіональні зв'язки, формування народногосподарських підкомплексів на основі вільного перетікання капіталу й робочої сили в інтересах досягнення максимальної економічної й соціальної ефективності виробництва.

4. Усунення "збоїв" у функціонуванні ринкових механізмів регулювання виробництва й агропродовольчого ринку для досягнення економічної стабільності й економічної рівноваги. Механізм функціонування ринкового господарства допускає істотні відхилення від економічної рівноваги, які автоматично не самоусуваються, а якщо й самоусуваються, то з величезними втратами для господарюючих суб'єктів і суспільства або для цього потрібно тривалий час. Необхідна державна стабілізаційна політика для усунення негативного впливу коливань економічного циклу або спаду виробництва на доходи населення й товаровиробників. Михасюк І. вважає, що держава "повинне стати посередником, який регулює ринок, що корегує можливі кон'юнктурні спади й підйоми економіки" [8].

5. Необхідність здійснення протекціонізму стосовно вітчизняних товаровиробників АПК для досягнення продовольчої безпеки країни, гарантованого продовольчого забезпечення населення в різних ситуаціях. На світовому продовольчому ринку домінує невелика група країн з високорозвиненим аграрним сектором, які мають найкращі економічні й природні умови. Тільки на США припадає четверта частина світового експорту продовольчих товарів. Світові ціни визначають найбільш ефективні експортери, які мають найменші витрати виробництва. Інші країни мають менш сприятливі природно-економічні умови й менш розвинену техніко-технологічну базу, об'єктивно змушені проводити політику аграрного протекціонізму, щоб протидіяти негативному впливу світового ринку. На деякі продовольчі товари вводять імпорتنі обмеження навіть розвинені країни. У країнах з ринковою економікою, які мають гірші умови для виробництва сільськогосподарської продукції, внутрішні ціни, як правило, вище, ніж світові. Наприклад, у Фінляндії внутрішні ціни на зерно вищі за світові в 4 рази, у Японії ціни на рис і яловичину в 7 разів вищі за світові [4]. Якщо не здійснювати протекціоністських заходів, то руйнування селянських господарств у цих країнах стане неминучим через імпорт дешевої продукції. Отже, ця проблема не тільки й не стільки економічна, скільки соціальна й політична.

Протекціонізм стосовно вітчизняного аграрного сектора не одержав поки належного розвитку й може здійснюватися з урахуванням ряду факторів. Імпорт дозволяє стримувати ріст цін на продукти, збільшити ємність внутрішнього ринку, повніше задовольняти попит на них, що сприяє соціальній стабільності. З іншого боку, по-перше, немає впевненості, що ціни на імпортоване продовольство не будуть підвищуватися; по-друге, нижчі внутрішні ціни на продукти стримують ефективну роботу сільгоспвиробників і підсилюють ціновий диспаритет, нееквівалентність обміну між сільським господарством і іншими галузями. Повинно бути тарифне й нетарифне регулювання експортно-імпортних операцій, спрямоване на захист внутрішнього ринку й вітчизняних товаровиробників, за необхідності введення квот на закупівлю окремих видів сільськогосподарської си-

ровини й продовольства по імпорту.

6. Ринковий механізм не зачіпає проблем села і він не може бути використаний для їх рішення. Соціальна політика не має ринкових принципів здійснення, але вона безпосереднім чином впливає на функціонування ринкової економіки. На нашу думку, сфера, де загальноприйнята мораль вступає в найбільш гострий конфлікт із ринковими принципами, — це ринок праці.

У вільному суспільстві люди діють по-різному, мають різні здатності, професіоналізмом, мають неоднакові результати своєї діяльності. Тому соціальна рівність недосяжна. Це створює відому соціальну напруженість, що зм'якшується введенням державою соціального зрівноважування як компромісу різних інтересів. Отже, саморегулювання не дозволяє конструктивно вирішувати проблеми безробіття, бідності, вирівнювання доходів населення, нерівномірності соціального розвитку сільських територій, встановлення прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, гарантованої системи пенсійного й соціального забезпечення. Соціальна стабільність і забезпеченість, соціальний захист дітей, пенсіонерів, хворих, молоді не можуть бути включені в систему ринкових відносин.

Дана проблема в багатьох розвинених країнах вирішується на основі концепції соціально орієнтованої ринкової економіки, що виступає об'єднуючою платформою для різних політичних сил, ідеологій і конфесій. У теорії соціального ринкового господарства ідея урівноважування, компенсації є центральною в трьох сферах: в сфері доступності капіталу для середніх і малих підприємств; при компенсації неспроможності ринку в області екології й охорони навколишнього середовища; при реалізації соціальної політики, що компенсує ризики індустріального виробництва й страхує від непередбачених обставин. Заради справедливості необхідно відзначити, що ринкове господарство в ХХ столітті набувало більш гуманні риси, розвивалося, удосконалювалося, набувало соціальну орієнтацію, у тому числі і під впливом функціонування планової економіки в СРСР, деяких країн Європи.

7. Необхідність державного регулювання АПК визначається специфікою самого аграрного сектора й агропродовольчого ринку:

— в аграрному секторі повільніше відбувається оборот капіталу;

— позиції численних і розрізнених сільськогосподарських товаровиробників на ринку слабкі, тому що їм протистоять великі заготівельники, постачальники засобів виробництва;

— високий ступінь підприємницького ризику, пов'язаного з погодними умовами, фітосанітарною обстановкою, значними коливаннями кон'юнктури агропродовольчого ринку;

— неможливо швидко реагувати на зміну попиту на продовольство через велику тривалість часу виробництва, необхідності значних інвестицій на реконструкцію виробництва;

— інтенсивне використання і якісне погіршення земельних ресурсів викликає необхідність здійснення державних великомасштабних заходів для корінного поліпшення земель, підвищення їхньої родючості, що вимагають значних інвестицій;

— підтримка розвитку сільського господарства й сільських територій у регіонах з гіршими природними й економічними умовами, соціального контролю над сільськими територіями.

ВИСНОВКИ

Отже, державне втручання не повинно виходити за рамки, коли порушуються принципи ринкового господарства, вільного підприємництва, тому необхідно пам'ятати, що підйом в агропромисловому секторі можливий тільки після досягнення стійкої макроекономічної стабілізації й зростання показників у промислових галузях.

Таким чином, сучасна концепція державного регулювання аграрного сектора економіки повинна, перш за все, виходити з того, що в демократичному суспільстві первісним джерелом влади виступає народ, який делегує свої повноваження органам законодавчої, виконавчої та судової влади. На нашу думку, при обґрунтуванні концепції державного регулювання аграрної сфери брати до уваги суспільні цінності. Можна перелічити безліч можливих суспільних цінностей, але до таких, що мають безпосереднє значення для оцінки розвитку сільського господарства, слід віднести: економічну ефективність, соціальну стабільність, справедливість розподілу ресурсів і прибутків.

Література:

1. Андрусенко Г.О. Стратегія державного регулювання аграрної сфери АПК / Г.О. Андрусенко // Актуальні проблеми державного управління. — Х., 2003. — № 2, Ч.2. — С. 9—14.
2. Брагинский С.В. Политическая экономия: дискуссионные проблемы, пути обновления / С.В. Брагинский, Я.А. Певзнер. — М.: Мысль, 1991. — 349 с.
3. Гринькова В.М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.] / В.М. Гриньова, М.М. Новикова. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2004. — 756 с.
4. Дацій О.І. Удосконалення механізмів державного регулювання розвитку нових технологій і високотехнологічних агропромислових виробництв / О.І. Дацій // Вісник НАДУ. — 2005. — № 1. — С. 180—187.
5. Кейнс Дж.М. Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей / Дж.М. Кейнс. — М.: Прогрес, 1978. — 948 с.
6. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці / М.Х. Корецький — К.: Видво УАДУ, 2002. — 260 с.
7. Макконнел К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: [пер. с англ.] / К.Р. Макконнел, С.Л. Брю. — К.: Хагар-Демос, 1993. — 785 с.
8. Михасюк І. Державне регулювання економіки: [підруч.] / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залого; за ред. д-ра. екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І.Р. Михасюка; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. — [вид. 2-ге, виправлене і доповнене.] — К.: Атіка, Ельга Н, 2000. — 592 с.
9. Могильний О. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектора економік / О. Могильний // Економіка України. — 2003. — №2. — С.65.
10. Саблук П.Т. Роль державної аграрної політики у підвищенні ефективності агропромислового виробництва / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. — 2006. — № 12. — С. 103—105.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2011 р.